

ทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์:กรณีศึกษาศูนย์ยุติธรรมชุมชนพนมสารคาม

Social Capital in Restorative Justice: Case Study of Phanom Sarakham Community Justice Centre

ณัฐพงศ์ ปัทมโรจน์ (Nattapong Phttamaroj) *

สุวิชา เป้าอารีย์ (Asst. Prof. Dr. Suvicha Pouaree) **

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประเภทของทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และศึกษาการใช้ทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ตลอดจนพิจารณาถึงปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และแนวทางในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับทุนของสังคมเพื่อเป็นกลไกในการแก้ไขข้อพิพาทตามกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ วิธีการศึกษาใช้แนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูล จากเจ้าหน้าที่ศูนย์ยุติธรรมชุมชน เครือข่ายศูนย์ยุติธรรมชุมชน เจ้าหน้าที่ตำรวจ และ ผู้ที่มาขอความช่วยเหลือการไกล่เกลี่ย รวมทั้งสิ้น 24 คน

ผลการศึกษา พบว่า การใช้ทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในชุมชนพนมสารคาม มี 3 ประเภท คือ 1)ทุนสังคม 2)ทุนมนุษย์ 3)ทุนวัฒนธรรม โดยทั้ง 3 ทุนที่กล่าวมานั้นเป็นทุนที่มีอยู่ในสังคมเป็นส่วนผสมที่สำคัญในการใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ในการไกล่เกลี่ยนั้นจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวขึ้นอยู่กับการประยุกต์ทุน 3 ทุน ที่กล่าวมานี้มาใช้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ได้มากน้อยเพียงใด

ในด้านปัญหาและอุปสรรคในการใช้ทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์พบว่า มีปัญหาและอุปสรรคอยู่ 4 ด้าน ดังนี้ 1) ปัญหาด้านอารมณ์ของผู้เข้ารับการไกล่เกลี่ย 2)ปัญหาด้านบุคลากรไม่สอดคล้องกับปริมาณงานที่เข้ามา 3) ปัญหาด้านงบประมาณ 4) ปัญหาด้านการประชาสัมพันธ์

ข้อเสนอแนะสำคัญจากการศึกษาและแนวทางการพัฒนา 1) ประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนได้รับรู้และรับทราบว่าศูนย์ยุติธรรมมีหน้าที่อย่างไร ให้ชุมชนรับทราบและเข้าใจในการดำเนินงานของศูนย์ยุติธรรมชุมชน 2) รัฐบาลควรช่วยในเรื่องงบประมาณลงไปในพื้นที่เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการทำงานของอาสาสมัครที่เข้ามาทำงานในส่วนนี้

* นักศึกษาสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ คณะ พัฒนาสังคม (Social Development)

โทร.0922806360 betta_oak@hotmail.com

**

อาจารย์ที่ปรึกษา ผศ.ดร.สุวิชา เป้าอารีย์

Student of Social Development National Institute Of Development Administration tel. 0922806360 e-mail:

betta_oak@hotmail.com Advisor Assoc. Dr. Suvicha Pouaree

แนวทางการพัฒนากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ 1) สร้างกลไกในการพัฒนาให้ บุคลากรของ ศูนย์ยุติธรรมนำความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไปให้แก่ นักเรียน นักศึกษา และผลักดันให้ นักเรียน นักศึกษาเหล่านั้นได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์ยุติธรรมชุมชน 2) ควรมีการประชุมเชิงวิชาการในการแก้ไขโดยใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กันเป็นประจำเพราะข้อมูลที่ได้มานั้นได้ถูกกลั่นกรองมาอย่างดีแล้ว

Abstract

This study of “Social Capital in Restorative Justice: Case Study of Phanom Sarakham Community Justice Centre” has the following objectives: 1) To investigate the types of the social capital in restorative justice. 2) To study way to use social capital throughout considering the problems and issues, 3) To study guidelines for building the empowerment of restorative justice which are from the Phranom Sarakham Community Justice Centre context. The population considered in this research was a group of 24 Community Justice Centre officers, police officers and participators which were drawn using a qualitative research for data collection.

The findings of the research can be summarized as follows:

The types of the social capital in restorative justice is divided in 3 types by following: 1) Social Capital, 2) Human Capital, 3) Culture Capital. According to these types of capital, the capitals are the main components for social justice process. In reconciliation procedure will be success or fail, depending on how good in applying the capital components.

Regarding the problems and limitations in using social capital in restorative justice was found in 4 issues as follows: 1) The psychological problem of reconciler, 2) The human resources in the center is not enough for efficient service. 3) The financial problem 4) The public information problem

With regard to the suggestion from the study 1) To inform with the public information method to give the community knows about the Social Justice Centre. 2) The government should consider about financial fund to the volunteers and participators in the center.

Regarding the guidelines for developing the social justice center by following: 1) The officers in the center should collaborate the knowledge about social justice to the education system such as students and educators, moreover, empowering the students to be a part of social justice center. 2) It has many of data about social justice which are precisely written. The universities or other social institutes should provide the opportunity to an academic conference.

บทนำ

ปัจจุบันตัวเลขอาชญากรรมภายในประเทศกำลังทวีคูณขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลเสียทั้งในด้านของสังคมสูญเสียความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน หน่วยงานภาครัฐสูญเสียงบประมาณในการปราบปรามสูงส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางด้านเศรษฐกิจสูญเสียโอกาสในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของสังคม (รัตนชาติ เย็นใจมา, 2550: 1) สาเหตุสำคัญหลักๆมาจากสถาบันครอบครัว ขาดการอบรมสั่งสอนบุตรหลาน เนื่องจากไม่มีเวลาอบรมเลี้ยงดูต้องทำงานหาเงินเพื่อให้ได้มาซึ่งค่าแรงที่จะได้ใช้ชีวิตได้วันต่อวัน ในขณะที่เดียวกันด้านสื่อในประเทศบางกลุ่ม ยังชี้้นำประชาชนไปสู่พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม มีละครที่คิดแต่จะเรียกรตติ้งจากคนดู โดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อพฤติกรรม ที่ผู้ชมในการเลียนแบบพฤติกรรมจากตัวอย่างในละคร ซึ่งผิดจริยธรรมและประเพณีที่ดีงามของประเทศ อีกทั้งสื่อบางกลุ่มที่นำเข้าจากต่างประเทศยังขาดการคัดกรองที่ดีที่จะคัดเลือกลำมาให้ผู้ชมได้บริโภคโดยสิ่งเหล่านี้ที่ได้รับมานั้นขาดการคัดกรอง จึงทำให้ผู้ที่ได้รับค่านิยมหรือเสพสื่อเหล่านี้เข้ามาจึงเกิดพฤติกรรมเลียนแบบตามตัวอย่างที่ได้รับมา จึงทำให้คุณธรรมและจริยธรรมของคนไทยลดลง ประกอบกับสถาบันทางการเมืองในประเทศขาดความเอาใจจริงเอาใจในการแก้ไขปัญหาโดยขาดการควบคุมและการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวด ในการควบคุมแหล่งอบายมุขที่มีอยู่จำนวนมากจึงส่งผลให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาทางเพศ ปัญหาการทะเลาะวิวาทและการกระทำผิดต่างๆ

ต่อเนื่องจากปัญหาข้างต้นมนุษย์นั้นเป็นสัตว์สังคม ซึ่งมนุษย์จะชอบอยู่ร่วมกันตั้งนั้นเมื่อมีการรวมกลุ่มกันมากขึ้นทำให้ในบางครั้งก็มีทั้งการทะเลาะวิวาทกัน หรือ การเกิดอาชญากรรมซึ่งการลงโทษผู้ก่อความผิดก็จะแตกต่างกันไปตามความผิดที่กระทำในการทะเลาะวิวาทกันสังคมพยายามที่จะหาทางระงับข้อพิพาทมาโดยตลอด ดังนั้นการที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มได้อย่างสุขกายสบายใจแล้วนั้นจำเป็นที่จะต้องมีการของของกลุ่มเพื่อเป็นการลงโทษสำหรับผู้กระทำผิดเพื่อที่กลุ่มจะได้เกรงกลัวและยึดถือในแนวทางเดียวกัน โดยมีกระบวนการในการลงโทษผู้กระทำผิดอยู่ 2 แนวทาง คือ กระบวนการยุติธรรมหลัก ซึ่งจะเน้นให้บุคคลที่กระทำผิดได้รับการลงโทษให้หลายจำจากโทษที่ตัวเองก่อ โดยอาจจะใช้สถานที่ในการกักขังควบคุมและไม่ใช้สถานที่ควบคุมก็ได้ตามวิธีการดำเนินงาน เช่นการให้ติดคุกโดยกระบวนการเริ่มต้นจากการกระทำผิดแล้วส่งเรื่องไปยังตำรวจ ตำรวจก็สืบสวนสอบสวนการกระทำผิดแล้วส่งต่อไปยังอัยการจนถึงศาลตัดสินคดีความผิด ซึ่งจากกระบวนการดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการยุติธรรมหลักนั้นจะเน้นการนำผู้กระทำผิดมาลงโทษให้หลายจำเป็นสำคัญ กระบวนการยุติธรรมหลักนั้นไม่ได้ให้ความสำคัญกับเหยื่ออาชญากรรม และชุมชนซึ่งได้รับผลกระทบเท่าที่ควร (พัชราภรณ์ สุพรรณช้าง, 2551: 1)โดยกระบวนการยุติธรรมหลักเชื่อว่าหากทำแบบนี้แล้วคนที่กระทำผิดจะไม่กล้ากระทำผิดอีกเพราะกลัวการลงโทษ อีกแนวทางคือ กระบวนการยุติธรรมทางเลือก โดยใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ซึ่งเน้นการให้ความสำคัญต่อความต้องการของผู้เสียหาย ประกอบกับการที่ผู้กระทำผิดได้แสดงความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ในการดำเนินงานในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้นจะเน้นไปในทางที่เป็นมิตรต่อกัน(กลุ่มสืบเสาะและพินิจ, 2549: 1) โดยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการเยียวยาในความแตกฉานระหว่างคู่กรณีนำไปสู่ความสมานฉันท์กัน กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ถือได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหาปริมาณคดีที่หลังไหลเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมหลัก เพราะการนำ กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ มาใช้จะช่วยแก้ปัญหาของกระบวนการยุติธรรมที่รากเหง้าของปัญหาคือการแก้ปัญหาตั้งแต่ขั้นแรกที่เกิดอาชญากรรมโดยการเพิ่ม

บทบาทของชุมชนในการดูแลกันเองมากขึ้น และการอบรมสั่งสอนผู้ที่กระทำผิดเพื่อให้สำนึกผิดในสิ่งที่กระทำลงไปและรับผิดชอบต่อการกระทำผิดของตน ซึ่งกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์นั้นจะสามารถทำได้กับคดีความแพ่งหรืออาญาที่ไม่ร้ายแรง (กิตติพงษ์ กิตยารักษ์, 2550: 30-31)

การใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในบางครั้งที่เกิดข้อพิพาทหรือการกระทำผิดที่เกิดขึ้นในชุมชนสามารถคลี่คลายข้อพิพาทนั้นๆหรือการกระทำผิดนั้นๆลงได้อย่างง่ายดายอาจเป็นไปได้ว่าจะเกิดจากทุนของสังคมในชุมชน เช่น ทุนทางสังคม ทางทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ เป็นต้น ที่มีระบบความสัมพันธ์ ปทัสถาน วัฒนธรรมและระบบคิดที่คล้ายคลึงกันและเป็นไปได้ว่าเมื่อเกิดข้อพิพาท ผู้นำชุมชนหรือผู้ที่เป็นที่เคารพจากในชุมชนจะเป็นผู้ที่เข้ามาไกล่เกลี่ย (ซุตินันท์ โคตรทัศน์, 2551: 11-12) ซึ่งจะช่วยให้ข้อพิพาทสามารถสื่อสารและยอมความกันได้ดี อีกทั้งทุนของสังคมจะตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อเกิดการกระทำผิดก็จะเป็นไปได้อย่างเกิดความเข้าใจกันเพราะเคยร่วมแรง ร่วมคิดด้วยกันมาจึงอาจทำให้ข้อพิพาทสามารถคลี่คลายลงได้ไม่ยากเย็นนัก และในการใช้หลักของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ซึ่งถือได้ว่าเป็นการแก้ปัญหาถึงรากเหง้าของปัญหาและนำคนที่กระทำผิดคืนสู่สังคมเพราะกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จะไม่มองคนที่กระทำผิดเป็นอาชญากรที่จะเน้นการลงโทษเพียงอย่างเดียวแต่จะเน้นในการที่จะนำคนที่กระทำผิดให้กลับตัวกลับใจมาเป็นคนดีและให้ผู้ที่กระทำผิดชดใช้เยียวยาต่อผู้เสียหายโดยตรง (ฐิตาภรณ์ อุเทนสุด, 2547: 28-29 อ้างถึงใน ฐิตนันท์ รุจจำ, 2548: 34-35) เมื่อเกิดการชดใช้เยียวยาแก่ผู้เสียหายโดยตรงก็จะเกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อทั้ง 2 ฝ่าย เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นแก่การกลับคืนสู่สังคมซึ่งมีทุนของสังคมเป็นที่ตั้งโดยมีรากฐานของความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียว (Cohesion) กันอยู่แล้วจะสามารถทำให้ผู้กระทำผิดกลับคืนเข้าสู่สังคมได้ และเมื่อมีคนทีกระทำผิดกลับตัวเป็นคนดีคืนสู่สังคมก็จะทำให้เกิดความเชื่อมโยงต่อทุนทางสังคมในชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งยิ่งขึ้นเนื่องจากมีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพเข้ามาในชุมชนเพิ่มขึ้นมา

จากปัญหาข้างต้นที่กล่าวมาในฐานะที่กระทรวงยุติธรรมที่เป็นองค์กรหลักในการอำนวยความสะดวก การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน การจัดทำนโยบายและการพัฒนาระบบกฎหมาย การป้องกันและแก้ไข ปัญหาอาชญากรรม การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาเครือข่ายยุติธรรมชุมชน จึงมีหน้าที่ที่จะเข้ามา รับผิดชอบในปัญหาเหล่านี้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและให้ประชาชนเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเสมอภาค จะทำให้ สังคมมีความสงบสุขอย่างยั่งยืน (พรชูลี อาชวอรุณ และคณะ, 2549: 4-5) แต่ในบางกรณีการเปลี่ยนแปลงใน บริบทของสังคม ทำให้ในบางกรณีกระทรวงยุติธรรมเข้าทำหน้าที่ได้ไม่ถึงต้นตอของสาเหตุด้วยเหตุนี้จึงได้จัดตั้ง “สำนักงานยุติธรรมจังหวัด” ที่นำเอากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ โดยมีหน้าที่ภารกิจหลัก 5 ด้าน ได้แก่ 1. เชื่อมโยงภารกิจของกระทรวงยุติธรรมกับประชาชน เพื่อช่วยเหลือประชาชนให้เข้าถึงยุติธรรมได้โดยง่าย รวดเร็ว เสมอภาค และประหยัดตามแนวทางยุติธรรมทางเลือก(ยุติธรรมชุมชนและยุติธรรมเชิงสมานฉันท์) 2. เป็นผู้แทนกระทรวงยุติธรรมในการขับเคลื่อนนโยบายและยุทธศาสตร์ของกระทรวงยุติธรรมในระดับจังหวัดเชิง บูรณาการการร่วมกันกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3. ปฏิบัติหน้าที่แทนส่วนราชการระดับกรมสังกัดกระทรวง ยุติธรรมที่ไม่มีหน่วยงานสังกัด ตามที่ได้รับมอบหมาย 4. ประสานงานหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมที่ไม่มี หน่วยงานสังกัด ตามที่ได้รับมอบหมาย จากคณะกรรมการพัฒนาบริหารงานยุติธรรม 5. ศูนย์บริการข้อมูลงาน บริการของส่วนราชการ สังกัดกระทรวงยุติธรรมระดับจังหวัด และรับเรื่องราวร้องทุกข์ของประชาชนด้านความ

ยุติธรรม โดย “สำนักงานยุติธรรมจังหวัด” มีอำนาจหน้าที่เป็นผู้แทนกระทรวงยุติธรรมในการบริหารงานและประสานความร่วมมือกับส่วนราชการในสังกัดกระทรวงยุติธรรมระดับจังหวัด เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและความคล่องตัวโดยสามารถเชื่อมโยงการทำงานในมิติภาคส่วนต่างๆเข้าด้วยกันได้ ทำให้สามารถรองรับความต้องการในการแก้ไขปัญหาของประชาชนให้เกิดความสะดวกสบายขึ้น และทำให้สำนักงานยุติธรรมจังหวัดสามารถเข้าไปแก้ไขสถานการณ์ได้ทันทั่วทั้ง (สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม, 2551: 1-4) ตามกฎกระทรวง ว่าด้วยการแบ่งส่วนราชการใน ปี พ.ศ. 2545 ของสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม นั้นไม่สามารถบรรลุผลได้อย่างแท้จริง ในระดับภูมิภาค ดังนั้น กระทรวงยุติธรรมจึงได้แก้ปัญหาด้วยการจัดตั้งสำนักงานยุติธรรมจังหวัด (สยจ.) ขึ้นในทุกจังหวัด โดยมีการนำร่องเปิดจำนวน 5 จังหวัด ใน 4 ภูมิภาคทั่วประเทศเมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2548 ได้แก่ ฉะเชิงเทรา เชียงใหม่ นครราชสีมา อุบลราชธานี และภูเก็ต (สำนักงานยุติธรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2555)

ปัญหาในการกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มักจะเกิดขึ้นจากการไม่ยอมกัน ต่างฝ่ายต่างคิดว่าตนเองเป็นฝ่ายถูกและมีอารมณ์ต้องการชนะเข้ามาเป็นใหญ่อีกทั้งไม่มีบุคคลที่เหมาะสมทั้งในด้านความรู้และความสามารถเข้ามาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยก็จะทำให้การไกล่เกลี่ยไม่สามารถตกลงกันได้ แต่กระนั้นยังมีสำนักงานยุติธรรมชุมชนบางแห่งที่ได้รับการยอมรับจากผู้นำระดับประเทศ โดย อติตรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรม พล.ต.อ. ประชา พรหมนอก ซึ่งกล่าวถึงสำนักงานยุติธรรมชุมชนในอำเภอนวมสารคามว่าเป็นสำนักงานยุติธรรมที่เป็นต้นแบบและประสบความสำเร็จในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์(ทีมงานข่าวเฉพาะกิจไทยรัฐ, 2556) ซึ่งในความสำเร็จอาจจะเกิดขึ้นจากการนำเอาทุนของสังคมในชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ซึ่งเป็นทุนในตัวของมนุษย์ อันได้แก่ ความรู้ ทักษะความสามารถ คุณลักษณะทางอารมณ์ของมนุษย์ผู้นั้น ทุนทางสังคมคือ สายสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งเกิดจากการร่วมตัวร่วมคิด ร่วมทำบนรากฐานของความไว้วางใจ จึงก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทุนวัฒนธรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิต ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจ ยอมรับ และปฏิบัติร่วมกันได้ โดยทุนวัฒนธรรมจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ โดยทั้ง 3 ทุนนั้นในชุมชนพนมสารคามนำออกมาใช้อย่างเป็นประโยชน์ ซึ่งอาจจะเป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดความสำเร็จหรือล้มเหลว

สำนักงานยุติธรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเริ่มมีโครงการนำร่องในการจัดตั้งเมื่อ 21 มีนาคม 2548 โดยเน้นการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานการขับเคลื่อนศูนย์ยุติธรรมชุมชน/ศูนย์ไกล่เกลี่ยระงับ ใน 5 ด้าน ได้แก่ 1.ด้านการป้องกันอาชญากรรม 2.ด้านลดข้อขัดแย้ง 3.ด้านดูแลเหยื่อ/ผู้เสียหาย 4.ด้านคืนคนดีสู่สังคม 5.ด้านการประชาสัมพันธ์ โดยมีจุดประสงค์ในการดูแลและช่วยเหลือประชาชนได้อย่างทันทั่วทั้งที่และเข้าใจในสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของทุกๆพื้นที่ในจังหวัดฉะเชิงเทรา (สำนักงานยุติธรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2555) โดยลักษณะในการดำเนินงาน ดำเนินโครงการภายใต้นโยบายของกระทรวงยุติธรรม โดยผ่าน สำนักงานยุติธรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา ถ่ายทอด นโยบายสู่ ศูนย์ยุติธรรม อ.พนมสารคาม มีวัตถุประสงค์นำความยุติธรรมสู่ประชาชน “ยุติธรรมถ้วนหน้า ประชามีส่วนร่วม” นั้นหมายความว่า กระทรวงยุติธรรม ย่อขนาดมาตั้งไว้ในชุมชนแต่ละชุมชน และศูนย์ยุติธรรมชุมชน อำเภอนวมสารคาม ได้ดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์โดยภาคประชาชน มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตามโครงการ อบรมเครือข่ายยุติธรรมชุมชน ตลอดจนนักเรียน ซึ่งถือได้

ว่าเป็นเยาวชนต้นแบบในกระบวนการถ่ายทอด ในการแก้ปัญหาเชิงสมานฉันท์ที่มีต้นทุนต่ำสุด แต่ผลสัมฤทธิ์ สูง และในความเป็นไปได้ก็ชัดเจน จึงดำเนินการอบรมเยาวชนเพิ่มเติมตามนโยบายที่ได้รับมอบหมาย จากสำนักงาน ยุติธรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเพิ่มศักยภาพ และการเรียนรู้เพิ่มเติม จึงดำเนินการอบรม โครงการ “การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเชิงสมานฉันท์ในสถานศึกษา” ซึ่งส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้านกระบวนการยุติธรรม ทางเลือก แก่เยาวชนในสถานศึกษา ภาคประชาสังคมซึ่งสามารถเป็นศูนย์ที่ให้คำปรึกษา และการอำนวยความสะดวก ยุติธรรมได้เป็นอย่างดี และเป็นที่ยอมรับของประชาชนในชุมชน และขยายผลอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการป้องกัน ภัย และป้องกันปัญหาอาชญากรรมอีกหนทางหนึ่ง (ศูนย์ยุติธรรมชุมชนพนมสารคาม, 2554)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจึงสนใจที่จะศึกษา ความสัมพันธ์กระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ กรณีศึกษา ศูนย์ยุติธรรมชุมชนพนมสารคาม และประเภทของทุนของสังคมในการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทโดยสมานฉันท์และ องค์ประกอบในการขับเคลื่อนกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไปสู่ความสำเร็จ

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาประเภทของทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของศูนย์ยุติธรรมชุมชน พนมสารคาม
2. เพื่อศึกษาการใช้ทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของศูนย์ยุติธรรมชุมชนพนม สารคาม
3. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และแนวทางในการเสริมสร้าง ความเข้มแข็งให้กับทุนสังคมเพื่อเป็นกลไกในการแก้ไขข้อพิพาทตามกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

วิธีการศึกษา

ผู้ให้ข้อมูลหลักที่สำคัญในการศึกษา

ขอบเขตประชากรในการศึกษาครั้งนี้คือ

1. เจ้าหน้าที่สำนักงานยุติธรรมจังหวัดและเครือข่าย จำนวน 15 คน
2. คู่กรณีพิพาทในชุมชน 6 คน หรือ 3 คู่ (หรือบุคคลที่เคยมีกรณีพิพาทต่อกันในอดีตที่ผ่านมา)
3. สัมภาษณ์กลุ่มย่อย 3 คน รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 24 คน

ขอบเขตพื้นที่ในการศึกษาในครั้งนี้ คือ 1.กระทรวงยุติธรรม 2.ศูนย์ยุติธรรมชุมชนพนมสารคามและ ในส่วนของเครือข่าย 3.พื้นที่ที่มีกรณีพิพาทในชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยการเข้าไปร่วมกิจกรรมกับและเข้าไป มีส่วนร่วมในการรับรู้รับฟังและรับทราบในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขึ้นในชุมชน
2. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการได้แก่ การสัมภาษณ์ข้อมูลพื้นฐานและบริบททั่วไปของชุมชน
3. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญใน

การถามคำถามจะใช้ประเด็นคำถามนำร่องการสัมภาษณ์ในบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ เนื้อหาที่สัมภาษณ์ครอบคลุมทุนของสังคมซึ่งมีส่วนช่วยในการทำให้การระงับข้อพิพาทในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นไปด้วยดี

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆกับการเก็บข้อมูลตามหลักการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยข้อมูลที่ได้อาจมาจากการสนทนา จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม จะมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยอาศัยเทคนิคสามเส้า (Triangulation Technique) คือการจัดข้อมูลประเภทเดียวกันที่ได้จากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน พื้นที่ต่างกันไว้ในหมวดเดียวกันเพื่อเปรียบเทียบลักษณะร่วมกัน หรือความแตกต่างขององค์ความรู้ในบริบทที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน

สรุปผลการศึกษา

ทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ภายในชุมชนพนมสารคามมีขั้นตอนการใกล้เคียงอย่างเป็นระบบและมีทุนที่เห็นได้ชัดเจนในการนำเข้ามาใช้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อยู่ 3 ประเภทคือ 1. ทุนมนุษย์ 2. ทุนทางสังคม 3. ทุนวัฒนธรรมโดยแต่ละทุนมีวิธีการใช้ที่แตกต่างกันไปตามแต่ละกรณีดังต่อไปนี้

1. ทุนทางสังคม ทุนทางสังคมของชุมชนพนมสารคามมีความเป็นอยู่แบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท เมื่อมีอัตลักษณ์ของความเป็นชนบทจึงทำให้คนในชุมชนมีความกลมเกลียวและมีความสามัคคีกัน โดยทุนทางสังคมของชุมชนพนมสารคามที่นำมาใช้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มีดังต่อไปนี้

1.1 เครือข่ายในชุมชนพนมสารคามมีความหลากหลายในสาขาวิชาชีพทำให้ความรู้ความสามารถมีความหลากหลาย และสามารถตอบสนองต่อความต้องการช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาต่างๆของผู้ที่มาขอรับความช่วยเหลือได้ตรงต่อคำร้องขอ

1.2 ความสัมพันธ์ทางสังคม ชุมชนพนมสารคามมีความสัมพันธ์กันอย่างครอบคลุมมีการพึ่งพาอาศัยกัน บ้านใกล้เรือนเคียงรู้จักสนิทสนมกัน ดังนั้นเมื่อเกิดข้อพิพาทขึ้นจึงทำให้การไกล่เกลี่ยเป็นไปได้โดยไม่มียากลำบากนักเพราะต่างฝ่ายต่างมีความเห็นใจกัน

1.3 การมีส่วนร่วมของภาคี ในชุมชนพนมสารคามการมีส่วนร่วมของภาคีถือว่าเป็นจุดเด่นอย่างมาก ในการเป็นส่วนร่วมของภาคีเหล่านี้ทำให้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ประสบผลสำเร็จได้อย่างดี ภาคีของศูนย์ยุติธรรมมีหลากหลายอาชีพ ไม่ว่าจะเป็น ตำรวจ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านผู้นำตามธรรมชาติ หรือแม้แต่ชาวบ้าน ทุกๆส่วนล้วนมีความร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทโดยการใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ อย่างเช่น ในสถานีตำรวจก็จะมีห้องไกล่เกลี่ยโดยศูนย์ยุติธรรมฯเป็นผู้ไกล่เกลี่ยโดยเฉพาะเพื่อการสมานฉันท์ ในตำบลต่างๆ ก็จะมีสถานที่ที่เป็นที่ขอความช่วยเหลือแก่เครือข่ายของศูนย์ยุติธรรม เพื่อรับการไกล่เกลี่ย

2. ทุนมนุษย์ ทุนมนุษย์ในชุมชนพหุวัฒนธรรมมีความรู้ความสามารถ และมีความตั้งใจในการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ โดยมองเห็นถึงความสำคัญในการแก้ไขโดยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ว่ามีผลดีต่อชุมชนเพราะจะทำให้คู่กรณีที่ผ่านมากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์แล้วสามารถกลับไปพูดคุยกันได้เหมือนเดิม และทุนมนุษย์ที่สำคัญอีกประการในชุมชนพหุวัฒนธรรมคือ ผู้นำชุมชนและผู้นำตามธรรมชาติที่ส่วนใหญ่เป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายของศูนย์ยุติธรรมชุมชนและมีความรู้ความสามารถที่จะไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในพื้นที่ของตนเองได้โดยใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ถ้าหากไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้สำเร็จก็จะส่งเรื่องเข้าไปสู่ทางศูนย์ยุติธรรมชุมชนพหุวัฒนธรรม อีกส่วนหนึ่งของทุนมนุษย์ที่มีความสำคัญก็คือ ครอบครัว ครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้กระบวนการไกล่เกลี่ยประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวได้ เพราะคู่กรณีมักจะเชื่อและรับฟังคนในครอบครัวตนเองมากกว่าผู้ที่มาไกล่เกลี่ย แต่โดยมากแล้วในชุมชนพหุวัฒนธรรมทุนมนุษย์ในส่วนของครอบครัวจะยอมรับฟังการไกล่เกลี่ยของผู้ที่รับหน้าที่ไกล่เกลี่ยและเรื่องก็จะจบลงด้วยการสมานฉันท์

3. ทุนวัฒนธรรม ชุมชนพหุวัฒนธรรมมีวัฒนธรรม ค่านิยมความเป็นอยู่แบบภูธร มีการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน และสิ่งที่ชาวชุมชนพหุวัฒนธรรมนับถือ คือ หลวงพ่อโสธร ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวจังหวัดฉะเชิงเทราทั้งหมดเลยก็ว่าได้ โดยประเพณีที่สำคัญๆ ของชุมชนพหุธรรมก็ตามก็ได้แก่ ประเพณี งานนมัสการหลวงพ่อโสธร ประเพณีการวิ่งควาย และประเพณีงานเทศกาลมะม่วงเป็นต้น ซึ่งแต่ละประเพณีนอกจากจะเป็นการสืบสานวัฒนธรรมแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างความสามัคคีด้วย ครั้งหนึ่งในการใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ก็สามารถประสบความสำเร็จไปได้ด้วยดีโดยการนำเอา หลวงพ่อโสธรที่ชุมชนเคารพนับถือมาเป็นที่พึ่งในการตัดสินปัญหา

ปัญหาและอุปสรรค

1. ปัญหาและอุปสรรคด้านทุนสังคม ในด้านค่าใช้จ่าย ปัญหาและอุปสรรคในด้านค่าใช้จ่ายเกิดขึ้นโดย เมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ เมื่อมีกรณีพิพาทในบางกรณีทาง อาสาสมัครของศูนย์จะต้องลงไปในพื้นที่ที่มีข้อพิพาทอย่างเช่น กรณี ข้อพิพาทเรื่องที่ดิน ก็ต้องไปดูในพื้นที่จริงๆ เพื่อเป็นข้อมูล ซึ่งส่วนค่าเดินทาง ค่าอาหาร และค่าเสียเวลา ทางอาสาสมัครจะไม่ได้รับเงินสนับสนุนเลย ซึ่งอาสาสมัครแต่ละคนล้วนมีภาระที่ต้องดูแลรับผิดชอบอยู่แล้วทำให้บางครั้ง ค่าใช้จ่าย กับ รายได้ที่ได้รับมาจากงานประจำนั้นไม่สมดุลกันทำให้ ไม่สามารถดำเนินหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ และอุปสรรคด้านด้านความเข้าใจของรัฐต่อศูนย์ยุติธรรมและ ความเข้าใจของรัฐบาลต่อศูนย์ยุติธรรมในหน้าที่การดำเนินงานในบางครั้งรัฐไม่เข้าใจในบริบทของพื้นที่ จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าประชุมในโครงการหลายโครงการของทางกระทรวงยุติธรรมที่จัดขึ้นโดยได้เชิญอาสาสมัครชุมชนประเพณีหรือ (อสค.) เข้าไปร่วมพูดคุยเมื่อการพูดคุยมาถึงจุดหนึ่งก็โดน อสค.แย้งในการประชุมถึงเรื่องการไม่เข้าใจในบริบทของพื้นที่นั้นๆ ว่าเป็นอย่างไร ทำให้รัฐไม่สามารถมองเห็นปัญหาที่แท้จริง

2. ปัญหาและอุปสรรคด้านทุนมนุษย์ มีบุคคลที่ลงชื่อเพื่อมาเป็นเครือข่ายกับศูนย์ยุติธรรมชุมชนพหุธรรมมากแต่บุคคลที่มาทำหน้าที่ และพร้อมที่จะอุทิศตัวเองจริงๆยังมีไม่มาก ทำให้เครือข่ายมีจำนวนน้อยถ้าเทียบกับจำนวนข้อพิพาทที่เข้ามา ทำให้การดำเนินการมีความล่าช้าและข้อมูลที่คลาดเคลื่อน เมื่อเข้าสู่ขั้นตอน

กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์แล้วได้สอบถามข้อมูลจากคู่กรณี ทางฝ่ายพ่อ แม่ และคนใกล้ชิดมักจะเข้าข้างคนกันเอง ทำให้ข้อมูลออกมาผิดพลาดและทำให้เสียเวลาในการหาข้อมูลจริงเพื่อนำข้อมูลจริงๆมาวิเคราะห์แล้วเริ่มการไกล่เกลี่ย

3. ปัญหาและอุปสรรคด้านทุนวัฒนธรรม มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นเนื่องจากการเข้ามาทำงานจากแรงงานต่างด้าว และความไม่เข้าใจในความต่างของวัฒนธรรม

อภิปรายผลการศึกษา

จากผลการศึกษา กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์(Restorative Justice)มีจุดมุ่งหวังที่จะทำให้คู่กรณีทั้ง 2 ฝ่ายมีความพอใจในผลลัพธ์และทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีดีดังเดิม โดยกระบวนการนี้จะมองถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับ กิตติพงษ์ กิตยารักษ์ (2545) ได้ศึกษากระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ทางเลือกใหม่: สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทย ที่เห็นถึงความสำคัญของผู้ถูกระทำและผู้กระทำผิดเพราะถือว่าผู้กระทำความผิดก็เป็นทรัพยากรชุมชน(Community Resource)ดังนั้นควรปรับเปลี่ยนพฤติกรรมคนเหล่านั้นเพื่อกลับมาใช้ประโยชน์โดยใช้ทุนที่มีอยู่ในสังคมเป็นส่วนช่วยในการเยียวยาทั้งสองฝ่าย กรณีเมื่อเกิดข้อพิพาทขึ้นมา หากเรื่องที่เกิดไม่ใช่เรื่องที่มีความรุนแรง ชุมชนจะมีการแก้ปัญหา โดยการคุยกันเมื่อไม่เข้าใจกันก็จะเรียกผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายมาคุยกันเพื่อให้ปัญหาจบ เพราะชุมชนมีความสัมพันธ์กันแบบครอบครัวอยู่แล้วการมีปัญหาหากไม่มีความรุนแรงเรื่องก็จะจบอยู่ตรงที่ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายมาคุย ซึ่งสิ่งนี้เป็นความเข้มแข็งของชุมชนโดยชี้ให้เห็นถึงความกลมเกลียวและมีความสามัคคีกันของชุมชนเรื่องเล็กน้อยก็ภัยให้กันแต่ถ้าเรื่องเกิดมีความรุนแรงและบานปลาย ส่วนใหญ่ผู้คนในชุมชนก็จะเข้าไปหาผู้นำท้องถิ่นและผู้นำตามธรรมชาติก็จะเข้าสู่กรณีถัดไป

เมื่อข้อพิพาทมาสู่ผู้นำท้องถิ่นหรือผู้นำตามธรรมชาติ เมื่อกรณีพิพาทกันในชุมชนเริ่มมีความรุนแรงขึ้นโดยที่คนในครอบครัวหรือเพื่อนบ้านไม่สามารถช่วยกันไกล่เกลี่ยได้แล้ว ก็จะมาประสานกับทางผู้นำชุมชนให้เข้ามาช่วยเหลือการไกล่เกลี่ย เมื่อเรื่องถึง ทางผู้นำชุมชนแล้วจะใช้สอบถามถึงกรณีข้อพิพาทในเบื้องต้น เมื่อได้ทราบข้อมูลแล้วก็ดำเนินการประสานงานกับเครือข่ายของศูนย์ยุติธรรมชุมชนซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ในอำเภอพนมสารคามโดยวิธีการดำเนินการ เริ่ม มีการไกล่เกลี่ยเป็นลำดับขั้น จากเครือข่ายของศูนย์ยุติธรรมในระดับหมู่บ้านโดยเครือข่ายของศูนย์ยุติธรรมตามหมู่บ้านได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำตามธรรมชาติ ได้แก่ ตำรวจบ้าน และอาสาสมัคร เป็นผู้ไกล่เกลี่ย หากไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้ ก็จะไปสู่ระดับตำบล ระดับตำบลก็จะมี สมาชิกสภาเทศบาล ผู้นำตามธรรมชาติ และเครือข่ายอื่นๆเข้ามาช่วยเหลือในการไกล่เกลี่ย ซึ่งผู้ที่จะสามารถไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชุมชนได้นั้นต้องผ่านอบรมจากกระทรวงยุติธรรมขั้นพื้นฐานก่อนถึงจะทำการไกล่เกลี่ยได้ ซึ่งแต่ละคนที่มาทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยความรู้ความสามารถก็จะแตกต่างกันไป แต่ถ้าหากมาถึงระดับตำบลแล้วยังไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้ ก็จะประสานไปถึงศูนย์ยุติธรรมอำเภอพนมสารคาม เมื่อทางศูนย์ยุติธรรมฯได้ทราบข้อมูลก็จะเริ่มทำการไกล่เกลี่ย โดยมากแล้วเรื่องก็จะจบไม่เกินที่ศูนย์ยุติธรรม แต่ถ้าหาก คู่กรณียังไม่ยอมกัน เรื่องก็ต้องเข้าสู่เจ้าหน้าที่ตำรวจ

เมื่อกรณีพิพาทมาถึงเจ้าหน้าที่ตำรวจ เมื่อการไกล่เกลี่ยโดนกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ใช้ไม่ได้ผล เจ้าหน้าที่ตำรวจก็จะมีห้องไกล่เกลี่ยไว้ สำหรับการไกล่เกลี่ยโดนประสานกับทางศูนย์ยุติธรรมมาและตำรวจเพื่อช่วยกันไกล่เกลี่ยแต่หากไม่สามารถยอมความกันได้แล้วก็ต้องไปสู่กระบวนการยุติธรรมกระแสหลัก โดยตำรวจจะเขียนสำนวนจากการสอบถามข้อมูลจากทั้งสองฝ่าย เมื่อเสร็จสิ้นขั้นตอนนี้ก็เริ่มไปสู่กระบวนการตัดสินของศาล ซึ่งในระหว่างขั้นตอนดังกล่าวจะมีการนำเอาทุนของสังคมนำออกมาใช้อย่างเหมาะสมในแต่ละวิธีการเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งขั้นตอนที่กล่าวมาข้างต้นสอดคล้องกับ จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556) ได้ศึกษาระบบยุติธรรมและยุติธรรมทางเลือกแนวการวิเคราะห์เชิงสังคมศาสตร์ ได้กำหนดรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไว้เป็น 4 รูปแบบดังต่อไปนี้ 1. รูปแบบการไกล่เกลี่ยผู้เสียหาย-ผู้กระทำผิด (Victim-Offender Mediation) 2. รูปแบบการประชุมกลุ่มครอบครัว (Family Group Conferencing) 3. รูปแบบการพิจารณาแบบล้อมวง (Circle Sentencing) 4. รูปแบบคณะกรรมการบูรณาการชุมชน (Community Reparative Board) ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์บางครั้งต้องใช้งบประมาณส่วนตัวของ อาสาสมัครคุมประพฤติเองบางครั้งจึงเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติงาน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ เรียวรุ่ง บุญเกิด (2557) ได้ศึกษากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กรณีศึกษายุติธรรมจังหวัดมหาสารคาม โดยผลการศึกษาด้านของปัญหาพบว่า มีปัญหาด้านค่าใช้จ่ายและอุปสรรคในการดำเนินการทั้งในส่วนของผู้ที่สำนักงานยุติธรรมจังหวัดและผู้ไกล่เกลี่ย

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

จากการศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคในการใช้ทุนสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในชุมชนพนมสารคาม มีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ในด้านทุนทางสังคมรัฐบาลควรสนับสนุนงบประมาณลงไปในพื้นที่เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการทำงานของอาสาสมัครที่เข้ามาทำงานในส่วนนี้ เพราะทุกคนออกเงินค่าใช้จ่ายส่วนตัวไปกับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เองโดยตลอด บางครั้งอาจจะทำให้เกิดค่าใช้จ่ายไม่พอที่จะใช้จ่ายของตนเองได้ครบเดือน อาจทำให้เกิดการท้อใจของอาสาสมัครได้
2. ในด้านของทุนมนุษย์ รัฐควรมีการสนับสนุนงบประมาณในการทำงานของอาสาสมัครคุมประพฤติ (อสค.) หรือ ควรมีรางวัลเชิดชูเกียรติ อย่างเป็นทางการ เพื่อที่ให้มีแรงจูงใจในการผลักดันให้สมาชิกในสังคมมาร่วมเป็นเครือข่ายกับศูนย์ยุติธรรมชุมชน เพื่อเป็นการกระจายเครือข่ายของศูนย์ยุติธรรมชุมชนไปจะได้มีการครอบคลุมพื้นที่อย่างเต็มรูปแบบ และควรมีการสนับสนุนการโฆษณาการทำงานของศูนย์ให้ชุมชนได้รับรู้และรับทราบว่าศูนย์ยุติธรรมมีหน้าที่อะไรบ้าง ให้ชุมชนรับทราบและเข้าใจในการดำเนินงานของศูนย์ยุติธรรมฯ โดยที่ไม่ต้องบอกปากต่อปาก แต่เป็นการเดินเข้าไปหาและบอกกับชุมชนถึงหน้าที่การทำงานของศูนย์ยุติธรรมเลย และควรโฆษณาให้ชุมชนในพื้นที่ส่วนใหญ่ได้ทราบว่าศูนย์ยุติธรรมฯ อยู่ส่วนใดของพนมสารคาม
3. ในด้านทุนวัฒนธรรม ควรมีการรณรงค์พูดคุยและการปรับทัศนคติและทำความเข้าใจในความแตกต่างของวัฒนธรรมเพื่อความสมานฉันท์ในสังคม

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาครั้งต่อไป มีข้อเสนอแนะที่น่าสนใจ ดังนี้

1. การศึกษาในการติดตามผลของผู้ที่ได้รับการช่วยเหลือโดยผ่านกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ แนวทางการพัฒนาศูนย์ยุติธรรมชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

1. แนวทางการพัฒนาของศูนย์ยุติธรรมผู้วิจัยขอเรียกว่า การหว่านเมล็ดพันธุ์ลงในที่ดิน ซึ่งคือ การสร้างกลไกในการพัฒนาให้ บุคลากรของศูนย์ยุติธรรมนำความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไปให้แก่ นักเรียน นักศึกษา และผลักดันให้ นักเรียน นักศึกษาเหล่านั้นได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์ยุติธรรมชุมชน และ ยังมีการเสริมสร้างประสบการณ์โดยให้นักเรียน นักศึกษาที่ผ่านการเรียนรู้จากบุคลากรจากศูนย์ได้มีหน้าที่ใกล้เคียงในสถานศึกษาของตนเอง โดยทำหน้าที่เป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยเมื่อไกล่เกลี่ยเสร็จก็ทำการสมานฉันท์ให้กับคู่กรณีต่อ เหมือนกระบวนการของศูนย์ยุติธรรมฯ

2. ควรมีการประชุมเชิงวิชาการในการแก้ไขโดยใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กันเป็นประจำ เพราะข้อมูลที่ได้มานั้นได้ถูกกลั่นกรองมาอย่างดีแล้ว

3. ตำราที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มีน้อยที่เป็นภาษาไทย เพราะคณาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถในด้านนี้ส่วนใหญ่ได้เขียนเป็นภาษาต่างประเทศเพราะคะแนนการชี้วัดสูงกว่าภายในประเทศไทย ดังนั้น ควรมีการหยิบจับหนังสือที่คณาจารย์ได้เขียนเป็นภาษาต่างประเทศไว้มาแปลไทยเพื่อเป็นความรู้ให้แก่คนในประเทศ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กานต์ชนิด วรรณียพินิจ. 2554. **ทุนทางสังคมกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไทยชงดำ : กรณีศึกษา**

บ้านหนองหมู ตำบลสระพัฒนา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

กาญจนรัตน์ ไหมรินทร์. 2554. **มาตรการทางภาษีเพื่อส่งเสริมทุนวัฒนธรรมไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีภาพยนตร์.**

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กาญจนสุวรรณ. 2553. **กระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็ง: รูปแบบ ปัจจัยและตัวชี้วัด. วิทยานิพนธ์รัฐประ**

ศาสตราศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. 2543. **กระบวนการยุติธรรมบนเส้นทางของการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.**

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. 2544. **ยุทธศาสตร์การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.**

กิตติพงษ์ กิตยารักษ์. 2545. **กระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ทางเลือกใหม่: สำหรับกระบวนการยุติธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.**

กิตติพงษ์กิตยารักษ์. 2550. **ยุติธรรม ชุมชน: บทบาทการอำนวยความสะดวกยุติธรรมโดยชุมชนเพื่อชุมชน .**

- กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว),
กิตติภูมิ วิเศษศักดิ์. 2552ก. การพัฒนาทุนมนุษย์ในการปรับเปลี่ยนไปสู่องค์กรสมัยใหม่หรือองค์กร
สมรรถนะสูง. ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต.
- กลุ่มสืบเสาะและพินิจ. 2549. กลุ่มสืบเสาะและพินิจ สำนักพัฒนาการคุ้มครองประพฤติ กรมคุ้มครองประพฤติ กระทรวง
ยุติธรรม. กรุงเทพฯ: กระทรวงยุติธรรม.
- กลุ่มสืบเสาะและพินิจสำนักพัฒนาการคุ้มครองประพฤติ. 2549. สิทธิมนุษยชนในวิถีทางของความยุติธรรมเชิง
สมานฉันท์. กรุงเทพฯ: กระทรวงยุติธรรม.
- กุลธิดา ภูมิ่ง และพิทักษ์ ศิริวงศ์. 2557. “วาทกรรมการพัฒนาชุมชนบ้านหนองกระโดนมน อำเภอนองหญ้าไช
จังหวัดสุพรรณบุรี : ถอดรหัสการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง ด้วยวิถีวิทยา การวิเคราะห์วาทกรรม”
Veridian E-Journal ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2557) : 719-733.
- โกสินทร์ ดอกบัว. 2551. ทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท กรณีศึกษา ชุมชนท่องเที่ยว ตำบล
บางเจ้าฉ่า หมู่ที่ 8 บ้านยางทอง อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง. วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชน
มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไกรวุฒิ วัฒนสิน. 2549: 34. ทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์
ดุสิตบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คณะนิติศาสตร์. 2555. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิจัยเรื่อง “การนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือก
มาใช้ในชั้นพนักงานอัยการ: ศึกษาเปรียบเทียบนานาประเทศ” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- จารุวรรณและคณะ. 2549. ทุนวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์. กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหา
วิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. 2556. ระบบยุติธรรมและยุติธรรมทางเลือกแนวการวิเคราะห์เชิงสังคมศาสตร์.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิตตรา หิรัญอัสวี. 2519. การไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทแรงงาน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกรมกระระหว่างประเทศ.
- จिरายุ โสภณคณาทร. 2549. การนำทุนทางสังคมไปปรับใช้ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน บ้านโคกเจริญ
จังหวัดขอนแก่น. ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ชยันต์ วรรณะภูมิ. 2542. การวิจัยในมิติวัฒนธรรม. เชียงใหม่: คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือและ
สำนักงานส่งเสริมวัฒนธรรมเชียงใหม่.
- ชุตินันท์ โคตรทัศน์. 2551. ทุนทางสังคมในการดูแลผู้ติดเชื้อ/ผู้ป่วยเอดส์และครอบครัวศูนย์สุขภาพชุมชน.
วิทยานิพนธ์พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี. 2550. การจัดการความขัดแย้งในองค์กร. กรุงเทพฯ: ออฟเซ็ท ศรีเอชชั่น จำกัด.

- ไชยวัฒน์ บุณนาค. 2552. อนุญาโตตุลาการทฤษฎีและปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- ณัฐนันท์ รุ่งจำ. 2548. การพัฒนาบทบาทการปฏิบัติงานของผู้ประสานการประชมกลุ่มครอบครัวและชุมชนใน
กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต.
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. 2547. ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่. กรุงเทพฯ: พิเลวิ้ง.
- ไตรรัตน์ โภคพลากรณ์. 2549. ทุนทางสังคมกับการบริหารการคลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น:
กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยกะปิอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี และองค์การบริหารส่วน
ตำบล เขาสามยอด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุสิตบัณฑิต.
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. 2541. ต้นฉบับร่างวิกฤตสังคมไทย 2540. องค์กรชุมชน: กลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนา
สังคม. ขอนแก่น: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทีมงานข่าวเฉพาะกิจไทยรัฐ. 2556. สืบค้นวันที่ 12 พฤศจิกายน 2557 จาก pimthai-news.blogspot.com
- ธานี วรภัทร์. 2554. วิกฤตราชทัณฑ์วิกฤตกระบวนการยุติธรรมเชิงอาญา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- นภราภรณ์ หะวานนท์ และคณะ. 2550. ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นิสดารค์ เวชยานนท์. 2551. มิติใหม่ในการบริหารทุนมนุษย์ .กรุงเทพฯ: กราฟิโก ซิสเต็มส์ จำกัด
- นิเวศน์ อรุณเบิกฟ้า. 2548. กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กรณีศึกษากระบวนการจัดการความขัดแย้ง
ของชุมชนบ้านเชิงเขา ตำบลปลุกาสาเมาะ อำเภอบางละมุง จังหวัดนราธิวาส. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุษบา เกตุอุดม. 2546. ทศนะผู้ต้องขังหญิงทัณฑ์สถานบำบัดพิเศษคลองไผ่ต่อกระบวนการยุติธรรมเชิง
สมานฉันท์: ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีการไกล่เกลี่ย. ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เบญญาภา เศรษฐทัตต์. 2554. ทุนทางสังคมกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์: กรณีศึกษาตลาดคลองสวน
ร้อยปีอำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิต
พัฒนบริหารศาสตร์.
- บุญอนันต์ พิณนัยทรัพย์ และ พลาพรรณ คำพรรณ. (2549). โครงการศึกษาชุมชนเข้มแข็ง กระบวนการ
สร้างสรรค์ คีนพลังสู่ชุมชน : หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์. รายงานวิจัย. สถาบันบัณฑิตพัฒน
บริหารศาสตร์.
- บัวพันธ์ หรหมพักพิง, 2546. การก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัว ทุนทางสังคมในชนบทอีสาน.
ขอนแก่น: สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปรียาพร ศิรวาณิชย์. 2554. หลักนิติธรรมกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาททางอาญาตามแนวทางกระบวนการ

ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์. การศึกษาค้นคว้าอิสระปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

พรปวีณ์ กองแดง. 2551. การพัฒนาทุนมนุษย์เชิงกลยุทธ์ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดจันทบุรี รายงาน
ค้นคว้าอิสระ. รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

พรชูลี อาชาวอรุณ และคณะ. 2549. การจัดการความรู้ภายในองค์กรของกระทรวงยุติธรรม(ประจำปีงบประมาณ
2549-2554). กรุงเทพฯ: กระทรวงยุติธรรม.

พัชรภรณ์ สุร่อ่งช้าง. 2551. เครือข่ายยุติธรรมชุมชน ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรม ในตำบล
หนองตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พัฒนชาติ สุระคาย. 2548. รูปแบบกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในขั้นตอนการชะลอการฟ้อง.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิสัย พรหมสุวรรณ. 2551. การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งเพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรม:

กรณีศึกษาหมู่บ้านกองทุนแม่ของแผ่นดิน บ้านหนองขาม กิ่งอำเภอบ้านแฮด จังหวัดขอนแก่น.
สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิชิต แซ่แต้. 2555. ปัญหาทางกฎหมายของผู้เสียหายในการไกล่เกลี่ยคดีอาญาทางกระบวนการยุติธรรม.

วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พรรยง พุฒิกษา และคณะ. 2547. รายงานการวิจัยของสำนักวิจัยข้อพิพาทของสำนักงานยุติธรรม.

กรุงเทพฯ: เพชรรุ่งการพิมพ์.

ไพโรรินทร์ พุดินอก. 2556. “กองทุนหมู่บ้าน : ทุนทางสังคมในฐานะกระบวนการขับเคลื่อนกองทุนหมู่บ้านโนน
สังข์” Veridian E-Journal ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม 2555): 126-147 เข้าถึงได้จาก
<http://www.ejournal.su.ac.th>

ภักติกา สหายมิตร. 2551. ทุนทางสังคมที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบัวแก้วลม ตำบล ป่อหลวง

อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่. รายงานค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหาร
การพัฒนา สำนักงานบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

มณีมีชัย ทองอยู่ และคณะ. 2549. ทุนชุมชน: รากแก้วของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม.

กรุงเทพฯ: ศูนย์วัดกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

รัตนชาติ เย็นใจมา .2550. พฤติกรรมในการป้องกันอาชญากรรมของประชาชนอำเภอเมืองอุดรดิตถ์ จังหวัด

อุดรดิตถ์. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์.

เรียวรุ่ง บุญเกิด. 2557. กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: กรณีศึกษา สำนักงานยุติธรรมจังหวัด

มหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์. 2548. ทุนทางสังคม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

วรพรรณ กระจ่างทอง. 2551. สังเคราะห์งานวิจัยงานสังคมสงเคราะห์ในกระบวนการยุติธรรมอาญา. สังคม

- สงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วราภรณ์ บัวเฟื่อน. 2549. บทบาทและการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ. 2553. กระบวนการจัดการชุมชนเข้มแข็ง: รูปแบบปัจจัยและตัวชี้วัดกติกาเขต
การค้าเสรีกับความเป็นธรรมต่อภาคเกษตรกรรมไทย. วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ ฉบับที่ 2
กรกฎาคม-ธันวาคม
- วันชัย วัฒนศัพท์ และคณะ. 2544. กระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางยุทธศาสตร์การนำไปใช้เพื่อแก้ปัญหา
ความขัดแย้ง. ขอนแก่น: สถาบันสันติศึกษา มหาสิทธาลัยขอนแก่น.
- วันชัย วัฒนศัพท์. 2545. คู่มือการเพิ่มพลังความสามารถกระบวนการจัดการข้อพิพาท. ขอนแก่น: โรงพิมพ์ศิริ
ภักดิ์ออฟเซ็ท.
- วันชัย วัฒนศัพท์. 2547. ความขัดแย้ง...หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- วิทย์ พิณคันเงิน. 2547. ศิลปะพรรณ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บริษัทเมธีทีปส์ จำกัด.
- วุฒิชัย ชีมาญ. 2551. ทักษะของพนักงานสอบสวนในการนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในชั้น
สอบสวน : ศึกษาเฉพาะกรณีกองบังคับการตำรวจนครบาล 6. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิระ โอภาสพงษ์. 2543. *ทุนมนุษย์*. กรุงเทพฯ : เอ.อาร์. บีซีเนส เพรส จำกัด.
- ศูนย์ยุติธรรมชุมชนพนมสารคาม. 2554. สืบค้นวันที่ 15 พฤศจิกายน 2557 จาก cjphanom.wordpress.com
- ศักดิ์ชัย เลิศพานิชพันธ์ และคณะ. 2551. "การศึกษาแนวทางและความเป็นไปได้ในการนำมาตราการลงโทษ
ระดับกลางมาใช้เพื่อเป็นมาตรการทางเลือกในการลงโทษผู้กระทำผิดในกระบวนการยุติธรรมทาง
อาญาของไทย" ค้นวันที่ 18 เมษายน 2557 จาก <http://www.oja.go.th>
- สาวินี รอดสิน. 2554. *ชุมชนเข้มแข็ง : กรณีศึกษาชุมชนบ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่อน จังหวัด
เชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สาคร สมเสริฐ. 2549. *พลังสีหมากสุก: ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรมของผู้เฒ่าบ้านนอกจากร้อยเอ็ดในบริบท
สังคมนคร*. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต. คณะรัฐศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. 2546. *ทุนทางสังคมทางเลือกทางรอดที่ทำทายนักพัฒนา วารสารพัฒนาสังคม.7
(ธันวาคม): 59*
- สุรยุทธ สุนทรวารี. 2554. *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในประเทศไทย*. ภาคนิพนธ์ปริญญานิติศาสตร์
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุรียา ปานแป้น. 2554. *คู่มือสอบกฎหมายปกครอง*. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือกฎหมายวิญญูชน.สำนักกฎหมาย

- สรรพเนติ. 2556. การดำเนินคดีอาญา. ค้นวันที่ 10 พฤศจิกายน 2556 จาก
<http://www.sappaneti.com>
- สำนักกฎหมายสรรพเนติ. 2556. คดีแพ่ง. ค้นวันที่ 10 พฤศจิกายน 2556 จาก <http://www.sappaneti.com>
- สำนักงานยุติธรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา. 2555. สืบค้นวันที่ 15 พฤศจิกายน 2557 จาก
<http://chachoengsao.moj.go.th/>
- สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2548. **โครงการกำหนดดัชนีทุนทางสังคม.**
กรุงเทพฯ: สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สำนักงานปลัดกระทรวง.
อมรา พงศาพิชญ์. 2549. **Social Capital ทุนทางสังคม.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณบดีคณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาทิตย์ บุคดาตวง. 2554. **ความสามารถในการนำทุนทางสังคมออกมาใช้ของชุมชนบ้านบางไพร อำเภอบาง
คนที จังหวัดสมุทรสงคราม.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- อภิชัย พันธเสน พุทธเศรษฐศาสตร์และทุนทางสังคม...และ คณะ. 2546. **สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการ ทุน
ทางสังคม:มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ?** มหาวิทยาลัยขอนแก่น: ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- อุไรวรรณ พวงสายใจ. 2545. **ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน.** วิทยานิพนธ์
สังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาษาต่างประเทศ

- Castilione Dario. 2008. **The handbook of Social Capital.** Newyork: Oxford University.
- Eltern Fur Meine. 2008. **Social Capital and the Happiness of Nations.** Internationaler Verlag
der Wissenschaften. Frankfurt and Main.
- Field John. 2008. **Social Capital.** Newyork: Printed and bound in Great Britain by TJ
International, Padstow, Cornwall.
- Halpern David. 2005. **Social capital.** Polity Press. United States.
- Rattanasripanya On-Uma. 2011. **Social Capital And Clientelism: The Case Study Of Local
Districts In Thailand.** A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the
Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy (Development Administration)
School of Public Administration National Institute of Development Administration
- Son Joonmo. 2013. **Social Capital and institutional Constraints.** Routledge. Newyork.
- Temple Paul. 2009. **Social capital and University effectiveness.** Newyork: Publish by Nova
Science Publishers,Inc.